

POVOJNI RAZVOJ SLOVENSKE ISTRE¹ — KOPRSKI OKRAJ 1945—1947

(S poudarkom na delovanju organov ljudske oblasti)

VLASTA BELTRAM

Po razpadu Avstroogrske je področje Slovenskega Primorja in Istre pa vse do Zadra in nekaj otokov zasedla italijanska vojska, kot so antantne sile obljubile Italiji v tajni Londonski pogodbi leta 1915. To področje, ki je dobilo ime Julijska krajina, je bilo dokončno priključeno s sklepom mirovne konference in podpisom Rapalske pogodbe leta 1920. Novi režim, ki je v Italiji prevzel krmilo, je v priključenih pokrajinah začel izvajati raznarodovalno politiko, kar je izzvalo odpor pri Slovencih in Hrvatih. Boj za narodnostni obstanek se je združil z bojem za socialno varnost, ki so ga v protifašističnem odporu vodili skupaj slovenski in italijanski protifašisti. Tudi slovenska Istra je bila v času med dvema vojnama nemirno področje in zato izpostavljena močnemu političnemu nasilju, ki je povzročilo obsežno politično in gospodarsko emigracijo. Drugo svetovno vojno je slovenska Istra dočakala tako kot Primorska politično obglavljena (množične aretacije, ki jim je sledil 2. tržaški proces; stari protifašisti so bili po zaporih ali v internaciji), pa tudi drugih pogojev za zgođen razvoj NOG ni imela (možje so bili vpoklicani v italijansko vojsko; neugodne geografske razmere, ki niso dopuščale zadrževanja partizanskih enot, ki so v začetku bile glavni propagator idej OF). Začetki NOG sicer segajo v leto 1941, vendar je glavni razmah doseglo spomladi 1943, ko je slovenska Istra dobila tudi svoje okrožno vodstvo. Po kapitulaciji Italije je s splošno ljudsko vstajo dokazala, da podpira slovensko vodstvo NOG in s tem tudi bodočo priključitev k Sloveniji in Jugoslaviji. Ta odločitev se je do konca vojne utrjevala in dosegla višek z izvolitvijo organov ljudske oblasti.² Osvoboditev slovenske Istre 1. maja 1945 izpod nemškega okupatorja pa ni pomenila še priključitve k Jugoslaviji. Pravno je ozemlje še vedno pripadalo Italiji, a ker ga je osvobodila jugoslovanska vojska, ki so jo zavezniki priznavali kot del zavezniške vojske, in ker si je ljudstvo že prej izvolilo svoje organe oblasti, ki jih je tudi spoštovalo, se je bilo treba dogovoriti o pripadnosti tega področja na mirovni konferenci. Tako se je nadaljeval boj za priključitev, tokrat na diplomatskem bojišču, ki je bil močna ovira povojnemu razvoju in obnovi. Sklep pariške mirovne konference, ki je razdelil Julijsko krajino po francoski črti med Jugoslavijo in Italijo, na ozkem pasu ozemlja od Štivana do Mirne pa ustanovil Svobodno tržaško ozemlje (STO), je večino Julijske krajine rešil nadaljnje negotovosti. V STO, ponovno razdeljenem na dve coni, ki ni nikoli zaživel tako, kot je bilo zamišljeno, se je boj za pripadnost nadaljeval, dokler ni bilo s podpisom Londonskega memoranduma oktobra 1954 dokončno razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo.

PREGLED SPLOŠNEGA UPRAVNO-TERITORIALNEGA RAZVOJA

Najvišji upravni organ ljudske oblasti v Slov. Primorju PNOO je 12. maja 1945 izdal odlok, s katerim je ukinil prejšnjo upravno razdelitev in uvedel novo — Tržaško in Goriško okrožje ter avtonomno mesto Trst. Slovenska Istra je spadala v Tržaško okrožje. To stanje je trajalo približno mesec dni. 9. junija je bil v Beogradu podpisan sporazum med jugoslovansko vlado na eni strani ter angleško in ameriško vlado na drugi strani, po katerem se je Julijska krajina razdelila z demarkacijsko črto, imenovano Morganova po njenem predlagatelju, na dve coni: na cono A, ki jo je upravljala zavezniška vojaška uprava (ZVU) in cono B, ki jo je upravljala vojaška uprava jugoslovanske armade (VUJA). Z Devinskim sporazumom 20. junija 1945 pa sta se ZVU in VUJA dogovorili o načinu sodelovanja, tako da se lahko razvijajo normalni odnosi med obema conama (PTT ne sme biti pod nobeno kontrolo; železniški promet naj poteka normalno; ustanovljena je skupna komisija, ki nadzoruje železniški promet in naprave; potovanje med conama naj poteka normalno, isto gospodarski odnosi; centralni denarni zavodi v coni A morajo zagotoviti potrebne fonde svojim podružnicam v coni B itd.).³ Kljub temu, da je bilo poudarjeno, naj Beograjski sporazum ne bi imel nobenega vpliva na dokončno odločitev mirovne konference, je Morganova linija, ki je tako nenaravno ločila gospodarsko celoto, kot je mesto in zaledje, usodno vplivala na celoten razvoj na tem narodnostno mešanem in zato tako občutljivem področju. Je tudi temelj današnji meji med Jugoslavijo in Italijo s popravki v korist Jugoslavije.

ZVU je v coni A ukinilo NOO in obnovila staro italijansko upravo iz časa fašizma, VUJA pa je 25. 6. 1945 izdala odredbo, po kateri vodijo posle civilne uprave organi ljudske oblasti, izvoljeni že za časa NOB. VUJA je imela svoj sedež v Opatiji. Njena naloga je bila izdajati dekrete, ki se nanašajo na gospodarski in socialni razvoj; izvajati kontrolo nad carino, prometom, financami, upravo večjih industrijskih obratov; ustanoviti najvišjo sodno oblast. Komandant VUJA je bil odgovoren jugoslovanski vladi in je predstavljal cono B v tujini.⁴ Najvišja civilna uprava v coni B se je delila na tri področja: v slovenskem delu je bil PNOO za Slov. Primorje, ki je konec junija 1945 ustanovil Poverjenišтво PNOO (PPNOO) kot svojega pooblaščenca v coni B, v hrvaškem delu Oblastni NOO za Istro in na Reki Mestni NOO za Reko.

Področje PPNOO, imenovano Vzhodno primor-

sko okrožje, se je delilo najprej na 12 okrajev (Grgar, Tolmin, Idrija, Cerklje, Črniče, Ajdovščina, Vipava, Postojna, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Koper, Piran), po združitvi 3 okrajev (Cerklje z Idrijo, Črniče z Ajdovščino, Piran s Kopro) pa jih je ostalo 9. Okraji so bili razdeljeni na KNOO in MNOO. Civilna oblast je na svojem področju odločala samostojno, o svojem delu pa je obveščala VUJA, ki ji je posebno v začetnem obdobju pomagala tudi z dobavo živil, raznih artiklov, surovin in denarnih sredstev iz Jugoslavije. V praksi je vsakodnevno življenje usmerjala aktivnost KNOO, ki so dobivali navodila in pomoč za svoje delo iz okrajev in okrožja. Na čelu celotnega političnega in družbenega življenja pa je bila KP, ki je nadaljevala z gospodarskim in družbeno-političnim razvojem s temeljev, zastavljenih v NOB, in se pri tem popolnoma naslonila na KPS oz. KPJ. Nasploh so se organi ljudske oblasti pri svojem delu zgledovali in naslanjali na Jugoslavijo, kar je bilo razumljivo, saj je bila ena izmed njihovih nalog izvesti priključitev tega področja in zato ustvariti take pogoje, da se bo razvoj po priključitvi lahko nemoteno nadaljeval.

Koprski okraj:

Bivše okrožje Slovenska Istra, ki je bilo avgusta 1944 reorganizirano v 4 okraje v okviru Južnoprimorskega okrožja (Socerbski, Loparski, Istrski, Obalni), je bilo po osvoboditvi upravno takole razdeljeno:

1. Večji del Socerbskega okraja je najprej spadal v okraj Milje-Dolina. Po conski razdelitvi pa so se Koprskemu okraju priključile vasi Urbanci, Kolombar, Osp, Gabrovica, Ankaran, Loka, Črni kal, Kortine, Krnica, Rožar, Stepani, Cepki, Dekani, Rižana, Bezovica.⁵

2. Loparski in Istrski okraj sta se preimenovala v Koprski okraj in preselila svoj sedež v Koper. K njemu so zahtevale priključitev še vasi: Smokvica, Movraž, Dvori, Župančiči, Hrastovlje, Dol, Zaniograd, Pomjan, Dilici, Fijeroga.⁶

3. Obalni okraj se je preselil v Piran in se preimenoval v Piranski okraj.

4. V okraj Hrpelje-Kozina pa so bile vključene vasi Socerb, Kastelec, Črnotiče, Praproče, Zazid, Podpeč, kasneje še Črni kal in Kortine.

V koprski okraj so spadale še vasice Kodolje, Črnica, Perci, ki so leta 1947 prišle pod buzetski okraj.

Piranski okraj se je organiziral 20. maja 1945, 24. maja pa je bila sklicana okrajna skupščina, kjer je bil izvoljen izvršilni odbor. Okraj je imel 22 KNOO, kjer so se opravile volitve takoj po osvoboditvi, saj se za časa NOB zaradi stalne sovražnikove prisotnosti niso dale izvesti. Volitve so bile samo začasne (z dvigovanjem rok), zato so bile izvedene prave volitve oktobra in novembra 1945. Tako sta bila izvoljena še MNOO v Izoli in Piranu.⁷

Koprski okraj se je formiral takoj po osvoboditvi, ko se je vodstvo Loparskega okraja preselilo v

Koper in prevzelo oblast od bivših predstavnikov Koprskе občine. 25. maja 1945 so sklicali okrajno skupščino, kjer so izvolili izvršilni odbor. Okraj je imel maja 1945 45 KNOO, ki so bili vsi izvoljeni za časa NOB. Po osvoboditvi so v Kopro izvolili začasni MNOO.⁸ Julija 1945 so se pridružile še vasi, izločene iz okraja Milje-Dolina.

V začetku avgusta 1945 sta se z odlokom PPNOO oba okraja združila. Razlog združitve je bil v enotni politični problematiki celotne slovenske Istre, tako italijanskega kot slovenskega dela, kar je zahtevalo enotno politično in oblastveno vodstvo. S tem pa je pridobil okraj še na kadru, ki je bil tu v celotnem okrožju najšibkejši.⁹ 3. avgusta 1945 je zasedala v Izoli združena skupščina, kjer je bil izvoljen nov okrajni izvršilni odbor, izvoljeni pa so bili tudi sodniki okrajnega narodnega sodišča in sodišča za fašistične zločine.¹⁰ V teh mejah je uradno deloval Koprski okraj do 15. septembra 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba, vendar se je od podpisa 10. februarja 1947 pa do začetka njene veljave izvajala reorganizacija okraja. 20. februarja 1947 sta PPNOO in Oblastni odbor za Istro na predlog VUJA izdala odlok o ustanovitvi Istrskega okrožja na področju cone B STO z okrajema Koper in Buje, naloga obeh izvršilnih odborov pa je bila, da to izpeljeta. Tako je bilo 3. avgusta 1947 v Piranu izredno zasedanje skupščin okrajnih odborov Koper in Buje, kjer so izvolili OLO za Istrsko okrožje, ki je pričel z delom, še preden je začela veljati mirovna pogodba.

RAZVOJ IN DELO ORGANOV LJUDSKE OBLASTI

Najvišji upravni organ v Vzhodnoprimorskem okrožju je bilo PPNOO za Slovensko Primorje, kateremu so bili odgovorni okrajni NOO in je njihovo delo tudi nadziral, dajal je navodila, izdajal odloke in dajal vse vrste pomoči (strokovno, kadrovsko in materialno). Koprski okraj je bil močno odvisen od okrožnega vodstva zaradi več razlogov:

1. Slovenska Istra je bila gospodarsko in kulturno zelo zaostala, brez lastnega slovenskega kadra. Inteligenca in administracija sta bili iz vrst prebivalstva italijanske narodnosti, ki pa se je delno izselila (fašisti), delno bila postopoma odstranjena kot »nezaupljiv element«, ker se ni strinjala s priključitvijo k Jugoslaviji. Odborniki, izvoljeni za časa NOB, so sicer opravljali delo po svojih močeh, vendar so bili to večinoma kmetje, ki novih delovnih nalog pri razvoju ljudske oblasti in obnovi niso obvladali.

2. Koprski okraj je bil najbolj reven v okrožju, imel pa je precej industrijskih obratov, za katere je bilo treba skrbeti, ker so bili lastniki v Italiji ali v coni A in se zanje v glavnem niso več zanimali.

3. Demarkacijska črta je verjetno najbolj boleče zarezala v Koprski okraj, saj je nasilno pretrgala večstoletno izmenjavo dobrin med Trstom in zaledjem, ki je bilo tu najbolj intenzivno.

4. V Koprskem okraju je bila specifična situacija

tudi narodnostno mešano področje. V skladu s cilji vodstva za priključitev tega ozemlja k Jugoslaviji je bilo potrebno pridobiti za to idejo italijanski del prebivalstva. Potrebna je bila stalna politična in propagandna akcija, boj proti širjenju in pobijanju protijugoslovanske propagande iz cone A, ki je imela v coni B plodna tla.

Za uspešno odpravljanje težav pri delovanju nove oblasti in obnovi porušene Istre ter za vodenje boja za priključitev je bilo potrebno zagotoviti sposoben kader (od KNOO naprej), ki bi znal pravilno postopati v vseh situacijah; zagotoviti redno preskrbo z živili in drugimi artikli; čimbolj odpraviti brezposelnost, itd. Poleg sposobnega strokovnega kadra je bilo tudi občutno pomanjkanje ustrezne administrativno-tehnične sile. V začetku je ostala na svojih delovnih mestih italijanska administracija, ki pa se je postopoma zamenjavala (zaradi kompromitiranosti s fašizmom oz. protijugoslovanskega razpoloženja). Te probleme so reševali s kadri, ki jih je pošiljalo PPNOO in z usposabljanjem domačega kadra in administracije v upravno-političnih šolah. Pri razvoju uprave je treba poudariti, da je to oblast, ki je nastajala na novo, zato se ni mogla nasloniti na staro zakonodajo. Formirati se je morala nova, ki je bila prilagojena novemu družbenemu redu. Zgledovala se je po zakonodaji, ki je nastajala v Jugoslaviji.

Sestava upravnih organov

Okrajni NOO je imel odseke za finance, notranje zadeve, trgovino in preskrbo, obrt in industrijo, kmetijstvo in gozdarstvo, promet, socialno skrbstvo, zdravstvo, prosveto in kulturo, obnovo, izgradnjo ljudske oblasti. Poleg odsekov so delovale še komisije za ugotavljanje vojnih zločincev in vojne škode, za upravo narodne imovine (KUNI), za epuracijo fašistov. Odseke so vodili načelniki, v izvršilnem odboru NOO pa so bili za delo posameznih odsekov odgovorni referenti. Krajevni NOO so poleg predsednika, podpredsednika in tajnika sestavljali še odborniki — poročevalci za notranje zadeve, gospodarstvo, promet, obnovo, socialno skrbstvo, zdravstvo, prosveto, finance in preskrbo.¹¹

Narodnostna struktura upravnih organov je bila takale: okrajni NOO je bil sestavljen iz slovenskih in italijanskih odbornikov (takoj po osvoboditvi, ko sta se okrajni NOO Piran in Koper šele formirala, so ju sestavljali samo Slovenci, vendar sta se takoj izpopolnila z italijanskimi odborniki); KNOO v okolici obalnih mest so bili mešani ali sestavljeni iz samih Italijanov, v slovenskih vaseh pa iz slovenskih odbornikov; MNOO v obalnih mestih so sestavljali italijanski odborniki.¹²

1. *Finance*:¹³ Sistematična organizacija finančne službe je bila potrebna zaradi oživljanja gospodarstva in kritja najnujnejših kulturnih in socialnih potreb. V začetku so pridobivali dohodek iz dveh virov: za kritje najnujnejših potreb so dajali tako rekoč prosto-

voljna sredstva; drugi vir financiranja so bile dotacije VUJA. Odsek za finance pri PPNOO je izdal začasna navodila za pobiranje taks in trošarine. Z oživljanjem gospodarstva so se dohodki večali, vendar je večji del dohodka (od monopola soli) šel v korist VUJA, ki je zato še vedno dotirala PPNOO.¹⁴ 1. decembra 1946 je bila ustanovljena Istrska banka s sedežem v Kopru. Na vasi pa so se leta 1947 začele ustanavljati kreditne zadruge.¹⁵ Takoj po osvoboditvi in še posebno po razdelitvi področja na dve coni je prišlo v coni B do občutnega pomanjkanja denarja (kupovanje vseh artiklov v coni A, centralni denarni zavodi v coni A niso pošiljali denarnih sredstev podružnicam v coni B). Zato je novo ustanovljena Gospodarska banka za Istro, Reko in Slov. Primorje na ukaz VUJA z dne 18. oktobra 1945 izdala nove bankovce — jugolire. Vrednost jugolire je ostala enaka stari liri in je ohranila isto vrednost proti dinarju (1 din = 3,33 lir). Nova lira je bila sprejeta s precejšnjim nezaupanjem pri velikem delu prebivalstva, saj je tako trpel trgovski promet med conama, ker je ZVU prepovedala jugoliro v coni A. Predstavniki oblasti so zagotavljali, da je tako preprečeno špekulantstvo in črna borza, vendar so bile negativne posledice zamenjave še dolgo vidne. Zaradi premajhne dobave iz Jugoslavije je bila odvisnost od nabave v coni A še velika (kmetijstvo, ribištvo, trgovina). Reakcija na ta ukrep je bil tudi štrajk koprskih trgovcev v začetku novembra 1945, ki so zaradi uvedbe jugolir in maksimiranja cen zaprli trgovine.¹⁶

2. *Trgovina in preskrba*: V prvih dneh osvoboditve je bil osnovni problem pravočasna preskrba prebivalstva z glavnimi življenjskimi potrebščinami. Nastal je zaradi upravnih (organizacija oblastnega organa) in tehničnih razlogov (postavitve tehničnega aparata, ki bi nadomestil izgubljeno veletrgovino, skladišča in zaradi demarkacijske črte razbit prometni sistem). Za izvajanje distribucije življenjskih potrebščin je bil ustanovljen Prehranjevalni urad (PRERAD) za celotno področje PPNOO s podružnicami po okrajih. Distribucijski sistem pa je bil okoren in neprožen, blaga je bilo premalo in še to je prepočasi prihajalo do potrošnika zaradi pomanjkanja prevoznih sredstev. V teh pogojih se je razvijalo črnborsizijanstvo in špekulantstvo. Za preprečevanje teh pojavov so začeli ustanavljati Nabavno-prodajne zadruge (NAPROZA), ki so bolj poceni in brez posrednikov prodajale blago kupcem — svojim članom. Od začetnih težav in pomanjkljivosti se je zadržni sektor vedno bolj izpopolnjeval in pripomogel k temu, da se je distribucija izboljšala, blagovna izmenjava pospešila in tako dosegla boljša preskrba, nižje cene in večja kupna moč prebivalstva.

V letu 1946 je PRERAD organiziral posebne oddelke za posamezne vrste artiklov in tako ustanovil nova pokrajinska podjetja: PROMES (za meso), Lespromet, Kurivo-promet, Papir-promet, Zadržna blagovna centrala pa je prevzela distribucijo industrijskih izdelkov in blaga, ki ga je bilo mogoče dobiti v Jugoslaviji na prostem trgu. V drugi polovici leta

1946 so prešli na ustanavljanje mestnih in krajevnih trgovskih podjetij ter mreže skladišč. Do septembra 1947 so bile v Koprskem okraju ustanovljene veletrgovine: blagovnica OMNIA, Bor (z lesom), Gorivo (s kurivom), Vino (z alkoholnimi in brezalkoholnimi pijačami), Elte (z elektrotehničnim materialom), Fructus, Koža, Tobak, Olcolor (z barvami), Železnina.

Živiljenjske potrebščine in razne artikole so razdeljevali racionirano na potrošniške nakaznice. V začetku je bilo vse racionirano, ko pa je bil trg bolje založen, so posamezni artikli prihajali v prosto prodajo. Večina blaga je prihajala iz Jugoslavije, nekaj je poslala UNRRA, kar se ni dobilo drugje, so nabavljali v coni A preko podjetja UIVOD.¹⁷

3. *Industrija, rudarstvo in obrt*: Kmalu po osvoboditvi so delovali skoraj vsi industrijski obrati, tudi tisti, ki so med vojno prenehali z delom. Produkcija se je le počasi dvigovala, prepočasi, če upoštevamo poleg drugih še politične potrebe v Koprskem okraju. Razlogi: lastniki podjetij so bili v glavnem v coni A ali Italiji in niso več izpolnjevali svojih obvez (surovine), banka Cassa di Risparmio di Pola pa ni izplačevala naloženih kreditov. Nova oblast si je pomagala tako, da je skrb za industrijske obrate, za katere se lastnik ni več zanimal, prevzela Komisija za upravo narodne imovine (KUNI). Pri dobavi surovin so se naslonili na Jugoslavijo, kjer so iskali tudi tržišče za izvoz artiklov. Velike težave so bile tudi z opremo obratov, kjer so bili v veliki meri odvisni od cone A. Pri razvoju je bil poudarek na pospeševanju produkcije gradbenega materiala in izdelkov, potrebnih za obnovo, ter živilske industrije. Vsi industrijski obrati v Koprskem okraju so bili ustanovljeni za časa Avstroogrske ali Italije. Edino podjetje, ki je nastalo pod novo oblastjo, je bil Stil — tovarna pohištva (februarja 1947).

Industrijski obrati v Koprskem okraju:

a) Industrija gradbenega materiala: Opekarna Nardone v Izoli, Strojna mizarska delavnica pri kaznilnici v Kopru.

b) Kemična industrija: Tovarna mila Salvetti v Piranu, Plinarni v Izoli in Piranu.

c) Živilska industrija: Ampelea v Izoli, Arrigoni v Izoli, De Langlade v Kopru.

Vsa tri podjetja za izdelavo konzerv so bila združena v Centrali industrije konzerv z nalogo, da koordinira delo, skrbi za nabavo surovin in pomožnega materiala, posreduje pri prodaji produktov, skrbi za socialni položaj delavcev, revidira in določa prodajne cene.

d) Solinarstvo: Piranske soline, po vojni so obnovili še soline v Strunjanu.

e) Ladjedelnštvo: v Piranu ladjedelnica »San Giusto«, v Kopru pa »I.S.T.R.I.A.« in »Niccolò Depangher«.

f) Ščetkarstvo: v Kopru so bili trije obrati — Tovarna krtač in ščetk Roberto Schnabl (leta 1947 se je združila s Stilom), Tovarna Marzari in Obrat Grancelli (kasneje Jaksetich).

Rudarstvo: Rudnik črnega premoga Premogovnik

Sečovlje je bil le delno odprt, ker je bil dve tretjini pod vodo, novembra 1945 pa je z delom prenehal, ker ga je voda popolnoma zalila.¹⁸

Obrt: Oblastni organi so vzpodbujali zlasti tisto obrt, ki je bila v tesni zvezi z obnovo dežele (mizarstvo, kovaštvo, zidarstvo). Močni sta bili še čevljarstva obrt in ribištvo. Za uspešnejši razvoj so se posamezne obrti od druge polovice leta 1946 združevale v zadruge.

Ribištvo in pomorstvo: Oddelek za pomorstvo in ribištvo se je ustanovil šele spomladi 1947, ker je do 1. januarja 1947 ta panoga spadala v področje dela Inšpektorata pomorstva VUJA, ko so jo prevzeli v upravo vsi trije najvišji civilni upravni organi v coni B. Februarja 1947 je bila že ustanovljena Agmarit, internacionalna pomorska agencija.¹⁹

4. *Kmetijstvo in živinoreja*: V Koprskem okraju je prevladovala mala posest. V obmorskem pasu je bil poudarek na pridelovanju zgodnje zelenjave, v notranjosti na vinogradništvu in pridelovanju poljedelskih kultur za lastno prehrano. Zaradi prenaseljenosti in pomanjkanja obdelovalne zemlje je bil vsak košček obdelan (obdelovanje v glavnem ročno), zato je bil pridelek živinske krme majhen in živinoreja slabo razvita. Istra je bila bogata tudi s sadjem (predelovali so ga in izvažali) in oljkami. Vremenske nepravilnosti v prvih povojnih letih niso bile naklonjene kmetovalcem. Poleti 1945 je močna suša uničila velik del pridelkov in živinske krme, mrzla zima 1946/47 pa mnogo oljčnih dreves. Akuten problem je bila preskrba z gnojili, škropivom in semeni, kajti dobava iz Jugoslavije je bila premajhna, po uvedbi jugolire pa otežen nakup v coni A.

Za razvoj kmetijstva in živinoreje je najprej skrbel v glavnem Odsek za kmetijstvo pri PPNOO. Takoj je organiziral kmetijsko pospeševalno službo v okrajih. Vsak okraj je dobil agronoma in veterinarja. Za izobraževanje potrebnih kadrov je odsek organiziral živinorejsko-mlekarski tečaj za celo okrožje (ta drugi je potekal na Kmetijski šoli v Škocjanu pri Kopru od oktobra 1945 do marca 1946) ter kmetijsko-gospodarske tečaje. Po okrajih so potekali strokovno-propagandni tečaji za seznanjanje množic z gospodarsko-političnim delom.

S kadrovsko okrepitvijo odseka za kmetijstvo v Koprskem okraju je ta postajal vedno bolj samostojen in je prevzemal več dela. Nadaljni razvoj je šel v ustanavljanje Kmetijskih obdelovalnih zadrug.²⁰

— Agrarna reforma

Približno ena četrtnina zemljiške posesti v Koprskem okraju je bila obdelovana po sistemu kolonata. Kolon in gospodar sta sklenila pogodbo za 1 leto, s katero se je kolon obvezal, da bo obdeloval gospodarjevo zemljo in mu kot protiplačilo oddajal polovico vseh pridelkov, živine in njenih produktov. Za urejanje odnosov med koloni in lastniki zemlje je po vojni skrbela najprej Gospodarska in politična komisija — Delegacija za Istro pri PPNOO. Na sestankih z lastniki in koloni je bilo dogovorjeno, da bo v letu 1945 kolon oddal le 25 % pridelka. V letu 1946 pa so

se začele priprave za izvedbo agrarne reforme, s katero naj bi dodelili zemljo tistemu, ki jo obdeluje.²¹ 1. julija 1946 je izšla odredba o odpravi kolonata, 4. septembra njena dopolnitev, 1. decembra 1946 je izšel odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb, 13. januarja in 4. februarja 1947 pa njegovi dopolnitvi.²² Po teh zakonskih določilih so se razveljavili vsi pravni predpisi, kolektivne in individualne pogodbe, ki so urejale zakupne pogodbe. Koloni so tako postali zakupniki zemlje z vsem, kar je spadalo k posestvu, bivšim lastnikom pa so izplačali zakupnino. Posebnost agrarne reforme je razveljavitev dražb (po nizki ceni prisilne prodaje posestev) po 4. januarju 1919, do katerih je prišlo kot posledica političnega in gospodarskega pritiska na slovenski živelj pod fašistično Italijo. Z izvedbo agrarne reforme so hoteli zaradi bližajočega se podpisa mirovne pogodbe. Okrajnim in krajevnim agrarnim komisijam je pomagalo tehnično in administrativno osebje, ki je prišlo januarja 1947 iz Slovenije. Uradno je bila izvedba končana 9. februarja 1947 s slovesnim zborovanjem na Titovem trgu v Kopru in odkritjem spominske plošče. Zaradi naglice pri izvajanju agrarne reforme je bilo narejenih precej napak, zato so se izvajali popravki še do srede leta 1947 ali pa tudi kasneje.²³

— Zadrugištvo

Za razvoj zadrugištva je skrbel Odsek za zadrugištvo pri PPNOO preko svojega delegata v okrajih. V začetku leta 1946 je bil ustanovljen Iniciativni zadrugi odbor, ki je bil povezan z enakim odborom za Hrvaško in Slovenijo.

a) Nabavno-prodajne zadruge

Ustanovljene so bile z nalogo, da razdeljujejo živila, odkupujejo kmetijske pridelke in prodajajo vse artikole. V Kopru in Piranu sta to nalogo opravljali podružnici Consorzio agrario, 7. novembra 1945 pa je bila v Kopru ustanovljena Okrajna gospodarska zadruga, ki je ustanavljala po vaseh svoje podružnice (aprila 1946 v Mostičju, avgusta 1946 v Gračišču). 23. februarja 1947 je bilo na seji zadrugne skupščine sklenjeno, da se njeno področje razdeli med 4 samostojne kmetijske zadruge (Koper, Izola, Piran in tisti del Istre, ki bo pripadel Jugoslaviji kot del sežanskega okraja).

b) Produktivne zadruge

Se delijo na kmetijske obdelovalne zadruge višjega in nižjega tipa, obrtne in obnovitvene zadruge. Kmetijske obdelovalne zadruge: Zanimiv primer zadruge višjega tipa je bil v Gabrovici. Korenine je imela že v letu 1944, ko so Nemci požgali vas in so se kmetje organizirali v komuno, kamor je dal vsak vse svoje imetje. Ta kolektiv se je ohranil tudi po vojni in se po raznih reorganizacijah novembra 1946 registriral kot Kmetijska zadruga. Aprila 1947 je bila ustanovljena še v Pučah in dolgo časa delovala kot najuspešnejša.

Obrtne zadruge, ki so združevale privatni sektor, so se začele širiti poleti 1946 z nalogo, da za svoje članke nabavljajo surovine, orodje idr., skrbijo za prodajo artiklov in usposabljanje članov. V Koprskem

okraju so se v letih 1946, 1947 organizirali v zadruge čevljarji (Koper, Izola, Piran), zidarji (Škofije) in mizarji (Koper).

Obnovitvene zadruge so nastajale zaradi hitrejše obnove porušenega podeželja. Vanje so se združevali pogorelci pa tudi tisti, ki niso pogoreli. Zadruga je skrbela za izkoriščanje možnosti produkcije gradbenega materiala na terenu samem (kamen, pesek, apno); ustanavljala delavnice za izdelovanje stavbnih izdelkov (mizarske, kovaške, stavbnih izdelkov); skrbela za nabavo materiala in organizirala gradbena dela obnove. Strokovno pomoč ji je dajala Tehnična baza, politične organizacije (SIAU — Slovensko-italijanska antifašistična unija) pa so organizirale udarniško delo. V Koprskem okraju je bilo ustanovljenih 5 obnovitvenih zadrug: v Šmarjah (januar 1946), Lohki (februarja 1946), Sočergi (marca 1946), Kubedu (marca 1946) in Marezigah (marca 1946).

c) Kreditne zadruge

Posojilnice in hranilnice so se začele ustanavljati kasneje, ko je začelo krožiti več denarja. Januarja in februarja 1947 so bile ustanovljene 4 posojilnice in hranilnice, in sicer v Šmarjah, Vanganelu, Kopru in Kortah.²⁴

5. *Obnova:* V Koprskem okraju je bilo med vojno od skupno 6620 objektov uničenih 1499 (od teh 1385 popolnoma).²⁵ Porušeni so bili tudi vsi važnejši objekti na komunikacijah. Čeprav je bila obnova med primarnimi nalogami organov ljudske oblasti, se je izvajala zelo počasi, ker je primanjkovalo tehničnega kadra in delovne sile, za obnovo potrebnega materiala, prevoznih sredstev za dostavo gradbenega materiala in finančnih sredstev. Ni bilo gradbenega podjetja, ki bi izvajalo obnovitvena dela. Zato je odsek za gradnjo pri PPNOO ustanovil v najbolj prizadetih okrajih tehnične baze, strokovne ekipe z veliko samostojnostjo dela, ki so na mestu reševale najnujnejše probleme obnove. V Koprskem okraju je bila Tehnična baza ustanovljena 16. avgusta 1945 in je delovala do januarja 1947.

Finančna sredstva za obnovo je Odsek za gradnje črpal večinoma iz kreditov, ki jih je nakazovalo Poverjeništvu, majhen del pa je prispevala slovenska vlada iz vseveznega kredita za obnovo in vzdrževanje cest. Ker je bilo to premalo, so iskali drugačne gospodarske temelje obnove. V začetnih mesecih leta 1946 so skupaj s Tehnično bazo začeli ustanavljati obnovitvene zadruge.

Po vaseh so začeli najprej s čiščenjem ruševin, z najnujnejšimi deli za prezimovališča pogorelcev, na javnih zgradbah (poudarek na šolah) in komunikacijskih objektih (mostovi). Za izvajanje del je bila potrebna širša mobilizacija delovne sile na vasi in v mestih. Ustanavljali so se delovni bataljoni, sestavljeni največ iz mladine, SIAU pa je organizirala udarniško delo in z raznimi tekmovanji in drugimi oblikami vzpodbujale hitrejšo obnovo.

Dolgo časa je bil problem odstranjevanje minskih polj iz obdelovalnih površin. Potrebne kadra ni bilo, vojska pa tudi ni imela preveč posluha za tovrstno

delo. V začetku so tako mine odstranjevali vojni ujetniki.²⁶

6. *Prosveta*: Po osvoboditvi je vodstvo pohitelo s popolno obnovo slovenskih osnovnih šol in ustanavljanjem srednjih, saj je bila med njegovimi osnovnimi nalogami tudi skrb za izobraževanje. Za razvoj šolstva in kulture je skrbel Odsek za prosveto in kulturo. Sklenili so, da je treba 1. septembra začeti s poukom, zato je bilo treba pohiteti z urejanjem šolskih prostorov in izdelavo šolskega inventarja. Dogovorjenega roka so se držali le na nekaj šolah, ker je obnova šolskih poslopij tekla počasi (skoraj vsa so bila v slabem stanju, nekatera celo požgana, šolski inventar uničen, stekla na oknih razbita itd.), na drugi strani pa je primanjkovalo učiteljev. Ker domačega učiteljskega kadra Koprski okraj ni imel, je bil le-ta poslan iz raznih krajev Primorske in Slovenije. Prihajali so v skupinah tja do februarja 1947; od junija do septembra 1945 so bili nastavljeni posamezni primorski učitelji, preganjani pod fašizmom, mladi učitelji, ki so končali učiteljske v Trstu in učitelji iz Slovenije; od konca septembra 1945 je zasedala svoja delovna mesta skupina učiteljev-tečajnikov pripravnikov, ki so končali tečaj na Ravnah pri Pivki (bivši partizanski učitelji); marca 1946 je prišla skupina 30 učiteljev-tečajnikov pripravnikov s pedagoškega tečaja v Kranju; septembra 1946 je bila nameščena skupina učiteljev-tečajnikov pripravnikov, ki je obiskovala 6-mesečni pedagoški tečaj na tolminskem učiteljskišči; februarja 1947 je zasedla učiteljska mesta večja skupina učiteljev-tečajnikov pripravnikov po opravljeni maturi na ekspozituri tolminskega učiteljskega v Portorožu.

Učitelj je odigral na vasi zelo pomembno vlogo. Skrbel je za dvig izobrazbene ravni vaščanov (vodil je analfabetke in druge tečaje), bil je organizator kulturnega življenja (prosvetna društva, igalske skupine itd.), bil je aktiven v političnem življenju itd. V šolskem letu 1945/46 je bilo v Koprskem okraju obnovljenih in na novo ustanovljenih 50 osnovnih šol. Ustanavljali so tudi srednje šole: oktobra 1945 gimnazijo v Kopru, januarja 1947 nižjo gimnazijo v Portorožu, aprila 1946 kmetijsko šolo v Škocjanu, januarja 1946 srednjo tehnično šolo v Kopru in slovensko učiteljske v Portorožu, marca 1947 pomorsko in trgovsko akademijo v Žusterni pri Kopru. Italijansko šolstvo je bilo direktno podrejeno Prosvetnemu odseku pri PPNOO in je delovalo v istem obsegu kot pred vojno. V letu 1945/46 je delovalo 12 osnovnih šol, gimnazija v Piranu, na novo je začela delovati nižja gimnazija v Izoli.²⁷

7. *Izgradnja ljudske oblasti*: Odsek za izgradnjo ljudske oblasti je najprej deloval kot oddelek v okviru Odseka za notranje zadeve pri PPNOO in se je osamosvojil šele konec oktobra 1945, ko se je kadrovsko okrepil. Takrat je lahko začel zares izvajati svoje naloge: politizacija in resnična izgradnja ljudske oblasti, tako na vasi in v okrajih kot na Poverjeništvu samem. Skrbel je za upravno-teritorialno organiziranost, izvajanje volitev, izobraževanje funkcionarjev in uradnikov, dajal konkretno pomoč in nas-

vete pri delovanju KNOO.²⁸

Volitve — Odlok o razpisu volitev je izdalo PPNOO 7. septembra 1945. V Koprskem okraju so se volitve izvajale najkasneje (od 25. oktobra do 11. novembra 1945). Izvoljenih je bilo 68 KNOO. Na volilni listi je nastopala samo SIAU, ker drugih strank uradno ni bilo. PPNOO je ocenilo, da so bile volitve premalo ali nič spolitizirane, saj bi morale imeti poseben poudarek na splošni kampanji za priključitev k Jugoslaviji.²⁹

Združevanje KNOO — Zaradi prevelike razdrobljenosti KNOO (nastala je v času NOB, ko so razmere to zahtevale) in s tem tudi potrebnega kadra, je konec leta 1945 stekla kampanja za združevanje le-teh. Od februarja 1946 so se v Koprskem okraju ponovno izvajale volitve v tistih KNOO, ki so se združili. Do srede leta 1946 je bilo tako še 44 KNOO in 3 MNOO. V začetku leta 1947 so se izvedle nadaljnje združitve še treh KNOO.³⁰

Upravno-politični tečaji — To so bile v glavnem pokrajinske šole, kjer so obiskovali tečaje kadri iz vsega okrožja in tudi cone A. Nekaj časa pa so obstajali tečaji tudi po okrajih. Naloga odseka je bila, da pripravi potrebne prostore, inventar, sestavi učni načrt, preskrbi predavatelje in ureja pošiljanje tečajnikov. Delovale so naslednje pokrajinske šole: v Rodiku (10. 5. 1945 — 30. 11. 1945), v Šempasu (najprej je spadala pod Goriško okrožje, 12. 7. 1945 prešla pod PPNOO in delovala še leta 1947 samo za okrajne in okrožne funkcionarje), v Lokavcu in kasneje Skriljah pri Ajdovščini (centralna upravno-politična šola za funkcionarje krajevnega merila, delovala od maja 1946 do konca januarja 1947). Novembra 1945 so se začeli tečaji po okrajih. V Koprskem okraju je ta potekal v Strunjanu. Do marca 1946, ko je bil ukinjen, se je zvrstilo 6 slovenskih in 2 italijanska tečaja.³¹

ITALIJANSKI ŽIVELJ³²

Pridobivanje italijanskega prebivalstva

Slovenski oblastni in politični organi so po osvoboditvi nadaljevali z delom po načrtanih smernicah, postavljenih že v temeljnih točkah OF leta 1941, to je boj za priključitev vseh ozemelj, kjer živijo Slovenci k Sloveniji in s tem Jugoslaviji. Na narodnostno mešanem področju pa je zahtevo za priključitev mešanih mest Trsta in Gorice ter izrazito italijanskih mest v Istri zagovarjala s kriterijem, da mesta spadajo k zaledju, saj šele skupaj sestavljajo gospodarsko celoto. Čeprav je te kraje osvobodila jugoslovanska vojska v skladu s sklepi 2. zasedanja AVNOJ o priključitvi teh ozemelj k Jugoslaviji, to še ni pomenilo tudi dokončne priključitve, kajti interesi zahodnih zaveznikov so bili drugačni. Zato je bilo treba z akcijo nadaljevati. Z razdelitvijo Julijske krajine na dve coni z dvema različnima vojaškima upravama, ki je vsaka vodila svojo politiko razvoja, ter z neenakovredno porazdelitvijo velesil na obeh straneh (jugoslovanski, itali-

janski), je bila dodeljena vodstvenim organom zelo težka naloga. Zavedali so se, kako pomembno je pridobiti podporo pri italijanskem delu prebivalstva in so se zato trudili vzpostaviti dober odnos z njim, ki naj bi bil podlaga nadaljnjemu življenju v Jugoslaviji. Bratstvo med obema narodoma, ki se je kovalo v vojnem času, je slonelo na skupnem cilju boja proti fašizmu in izgonu nemškega okupatorja. O povojni pripadnosti področja se ni razpravljalo, ker interesi niso bili enotni. Po vojni pa je nastopil tudi čas za pridobivanje oz. prepričevanje italijanskega prebivalstva za priključitev k Jugoslaviji.

V poročilih o delu odsekov in zapisnikih vseh forumov je stalno prisotna skrb za reševanje problemov v zvezi z italijanskim prebivalstvom, odpravo nasprotij in celo sovraštva med italijanskimi mesti in slovenskimi vasm, v vseh ozirih se mestom posveča veliko pozornosti. Poudarja se dosledno izvajanje dvojezičnosti, paritetna sestava oblastnih in političnih organov, kontinuiran razvoj italijanskega šolstva itd. Ko ocenjujemo uspešnost ali neuspešnost pridobivanja podpore italijanskega prebivalstva, je treba upoštevati v kakšnih razmerah so organi oblasti prevzeli vodstvo in kakšne pogoje in možnosti za uspešen razvoj in obnovo so imeli. Že v poglavju o delovanju organov ljudske oblasti smo videli, kakšne so bile te razmere: na eni strani lačna, porušena Istra, gospodarsko, kadrovsko in finančno popolnoma odvisna od Jugoslavije, na drugi strani večji del italijanskega prebivalstva, ki ni hotel biti priključen k Jugoslaviji in je odkrito kazal nezaupanje v organe ljudske oblasti. Te ljudi je bilo treba prepričati o boljšem življenju, ki jih čaka v socialistični Jugoslaviji. Pri tem so dajali poudarek razredni zavesti pred nacionalno. Ker pa je imela močna italijanska propaganda iz cone A velik vpliv tudi v coni B, je bilo potrebno pridobivati podporo Italijanov s konkretnimi rezultati: urediti preskrbo, zagotoviti delo, s čimer bi bilo precej zmanjšano nezadovoljstvo in tako vzpostavljeno večje zaupanje v organe ljudske oblasti. Če slabim objektivnim pogojem za uspešno delovanje oblastnih organov (demarkacijska črta je nasilno prekinila večstoletno tradicijo gospodarske povezave med Trstom in Istro, občutno pomanjkanje ustreznega in sposobnega kadra, zaostalo zaledje je bilo politično nezrelo) prištejemo še subjektivne napake (del kadra se je obnašal sektaško, sovražen odnos med mesti in vasjo, izvirajoč iz preteklega odnosa gospodar (Italijan) — hlapec (Slovenec) oz. poenotenja Italijanov s fašisti, veliko napak pri delu organov oblasti itd.), lahko presodimo, da pridobivanje podpore ni bilo uspešno. Dve nepremišljeni potezi sta še posebej poslabšali situacijo in povečali nezadovoljstvo. Prva je bila menjava denarja leta 1945, ki je zaradi nepriznavanja jugolire v coni A zelo zmanjšala možnost nabave surovin, živil in drugega blaga iz cone A. Tu so bili prizadeti delavci, ribiči in kmetje, torej sloji, na katere se je ljudska oblast naslanjala. Druga taka poteza je bilo demontiranje strojev v industrijskih obratih leta 1947, ki so jih nato odpeljali v Jugoslavijo. Poleg nepravilnosti, ki so se iz-

vajale pri sami demontaži in povzročale še večje nezadovoljstvo, je imelo to dejanje še druge težke posledice. Brezposelnost je bila večen problem, s katerim se je ljudska oblast borila, z odvozom industrijske opreme pa se je ta še mnogo bolj povečala. Tako je bila realnost precej drugačna od sanjske podobe življenja v Jugoslaviji, o kateri so pripovedovali funkcionarji. Vedno več je bilo izseljevanja v cono A in Italijo, čeprav v tem obdobju ta pojav ni bil tako alarmanten. V prvem obdobju so se izseljevali privrženci Italije in inteligenca, ki je bila proti priključitvi k Jugoslaviji. Kasneje so se izseljevali tudi drugi sloji, na eni strani prepričani od protijugoslovanske propagande v coni A, na drugi pa prisiljeni zaradi ekonomskih razlogov.

SIAU (Slovensko-italijanska antifašistična unija)

Sožitje med Italijani in Slovenci naj bi se utrjevalo v množični organizaciji SIAU, ki je združevala pripadnike različnih političnih usmeritev. Delovala je kot nadaljevanje OF organizacije in je imela za prvenstveno nalogo boj proti fašističnim elementom. Ker pa se je izrekla za priključitev k Jugoslaviji, vpisovanje vanje ni imelo med italijanskim prebivalstvom množičnega in željenega odziva.

Reakcija

V vseh treh mestih je ilegalno delovala italijanska demokristjanska stranka, ki je imela za cilj razbitje SIAU in izvajanje nacionalne propagande v prid Italiji. Privržence je imela med meščani (trgovci, obrtniki, kasneje tudi ribiči in delavci) in srednješolsko mladino. Le-to je vzgajala in vodila duhovščina, ki je bila posebno v Kopru izrazito nastrojena proti organom oblasti. Nastajale so tudi druge stranke. Zanimiva je Indipendenza della Regione Giuliana. Ustanovili naj bi jo premožnejši ljudje s programom samostojne Primorske s Trstom. Ta nasprotna gibanja so bila zelo aktivna: pisali so parole po zidovih, trosili po mestnih ulicah velike količine letakov, širili prepovedane časopise iz cone A (La Voce Libera, Vita Nuova, Coda del Diavolo, El Merlo), ilegalno tiskali in širili svoj časopis Il Grido dell'Istria. Povezani so bili s protijugoslovanskimi organizacijami v coni A. Reakcija je spretno izkoriščala v svoje namene težko ekonomsko stanje in napake organov oblasti.³³

OPOMBE

1. Pojma slovenska Istra (področje med črnokalskim robom, žel. progo do Rakitovca in reko Dragonjo) ne smemo jemati v narodnostnem temveč teritorialnem pomenu. Nastal je v času NOB, ko se je področje Istre razdelilo na del, ki bo pripadal Hrvatski in del, ki bo pripadal Sloveniji. Upravna enota na slovenskem delu Istre se je imenovala Okrožje Slovenska Istra in je zajemalo tudi kraje, ki so danes v Italiji in sežanski občini. — 2. Kadar govorimo o razvoju NOG, splošnem sodelovanju in podpori prebivalstva,

mislimo tu predvsem na slovenski del prebivalstva. Italijanski del prebivalstva se pri obravnavi v tovrstnih delih zmeraj čuti zapostavljenega, kar pa je z naše strani tudi opravičljivo: vodilno vlogo imajo Slovenci (v širšem pomenu), v tem boju je poudarjena želja po združitvi vseh Slovencev, ki so ostali leta 1918 zunaj matičnih meja. S tem pa ne smemo zanikati prispevka italijanskih protifašistov bodisi kot terencev (zbiranje dragocenih podatkov, materiala itd.), bodisi kot borcev v partizanskih enotah. Žal pa je to sodelovanje premalo raziskano in ovrednoteno ter čaka zgodovinarje še težka naloga: pisnih virov skoraj ni, akterji pa so se v glavnem izselili in mnogi tudi že pomrli. — 3. Storia di un esodo (Istria 1945—1960), Trst 1980, str. 87. Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 90. — 4. Storia di un esodo (Istria 1945—1960), Trst 1980, str. 93. Velika vrzel pri preučevanju poveljnega obdobja je arhiv VUJA, za katerega še ni podatkov, kje se točno hrani. — 5. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 14/VII. — 6. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 20/II. — 7. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 20/II. — 8. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 20/II. — 9. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 13/I. — 10. Arhiv CK ZKS, Okrajni komite ZKS, f. 75. — 11. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 18/VI. — 12. Arhiv CK ZKS, Okrajni komite ZKS Koper, f. 76. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 20/II. — 13. Zaradi pomanjkanja prostora je prikazano delovanje organov ljudske oblasti samo na najbolj značilnih področjih. — 14. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 3/II. — 15. V. Beltram, Kronologija dogodkov v slovenski Istri (cona B) 1945—1954, Pokrajinski muzej Koper 1985 (v nadaljevanju Kronologija dogodkov). — 16. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 3/II. — 17. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 2/I, II, f. 9/VII, f. 40/I. Kronologija dogodkov. — 18. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 2/I, II, f. 13/VIII, f. 3/II. Arhiv CK ZKS, Okrajni komite ZKS Koper, f. 102. — 19. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 18/IV. — 20. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 3/II, IV. Kronologija dogodkov. — 21. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 2/I, II. — 22. Julij Beltram, Pomlad v Istri, Koper 1986. — 23. Ibidem. — 24. Podatke o združništvu sem zbrala v gradivu: Arhiv IZDG, PPNOO, f. 13/VII, f. 3/II, f. 40/III. Kronologija dogodkov. — 25. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 41/I (Statistika porušenja v coni B). — 26. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 41/I, f. 3/II, f. 40/I. Kronologija dogodkov. — 27. Vlasta Beltram, Povojni razvoj slovenskega šolstva v Istri, Primorske novice 7. januar — 24. januar 1986 (št. 2, 3, 4, 5, 6, 7). — 28. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 13/I. — 29. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 13/I, f. 16/I. — 30. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 39/IX. — 31. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 13/I, f. 39/IX. — 32. Tema je podana le v najosnovnejših potezah, saj je tako obširna in kompleksna, da zahteva podrobnejšo obravnavo v posebni razpravi. — 33. Arhiv IZDG, PPNOO, f. 39/IV, f. 3/IV, f. 5/III.

SOMMARIO

LO SVILUPPO DELLA ISTRIA SLOVENA NEL DOPOGUERRA — IL DISTRETTO DI CAPODISTRIA 1945—1947

Vlasta Beltram

La liberazione dell'Istria slovena dall'occupazione tedesca nel maggio del 1945 non determinò anche la sua definitiva annessione alla Jugoslavia, come stabi-

lito nelle conclusioni della Seconda sessione dell'AVNOJ.

Dal punto di vista giuridico questo territorio apparteneva ancora all'Italia, ma poiché era stato liberato dall'esercito jugoslavo e siccome la popolazione aveva già prima eletto i propri organismi di potere, sulla questione dell'appartenenza si sarebbe dovuto discutere alla conferenza di pace. Con l'accordo di Belgrado del 9 giugno 1945 il territorio della Venezia Giulia veniva diviso in due settori dalla cosiddetta Linea Morgan — la Zona A sotto l'amministrazione militare alleata (GMA) e la Zona B sottoposta al governo militare jugoslavo (VUJA). Nel periodo che intercorse tra il maggio del 1945 e l'estate del 1946, quando si tenne la Conferenza di pace di Parigi, si sviluppò una vivace attività tendente a dimostrare gli effettivi diritti di appartenenza del territorio. Una commissione internazionale alleata verificò la situazione sul campo e presentò 4 proposte, tra le quali alla conferenza di Parigi venne accolta quella francese, con una modifica: nella stretta fascia che va da San Giovanni al Quieto doveva venir creato il Territorio Libero di Trieste (TLT) con un proprio governatore. Il trattato di pace tra Italia e Jugoslavia venne firmato il 10 febbraio 1947 ed entrò in vigore il 15 settembre dello stesso anno.

Nella Zona B l'amministrazione civile era in mano agli organismi del potere popolare eletti già durante la LPL. Nella parte slovena della Zona B, denominata anche Circondario orientale del Litorale, l'organo amministrativo supremo era il Commissariato del Comitato di Liberazione nazionale (PPNOO) per il Litorale sloveno. L'autorità civile era autonoma nelle sue decisioni, del suo operato riferiva però alla VUJA, che le prestava aiuto anche per quanto riguardava l'approvvigionamento, le materie prime e i mezzi finanziari provenienti dalla Jugoslavia.

La soluzione dei problemi di carattere quotidiano era demandata ai CLN locali, che ricevevano ordini ed aiuti per la loro attività dai distretti e dal circondario. A capo della vita politica e sociale c'era il PC della Regione Giulia che seguiva le direttrici di sviluppo socio-economico tracciate ancora durante la LPL e che faceva affidamento anche sul PC della Slovenia e della Jugoslavia. Pure gli organi del potere popolare avevano a modello la Jugoslavia in quanto tra i loro compiti c'era anche quello di realizzare l'annessione alla Jugoslavia e creare le condizioni per cui, anche dopo quest'annessione, lo sviluppo potesse continuare indisturbato.

Il circondario orientale del Litorale comprendeva dapprima 12 e poi 9 distretti. Nell'Istria slovena c'era quello di Capodistria, nato nell'agosto del 1945 dall'unione degli ex distretti di Capodistria e Pirano.

Le condizioni di lavoro e di sviluppo erano le peggiori proprio in questo distretto che per vari motivi, anche di carattere storico, si distingueva dagli altri:

1. Essendo una zona economicamente e culturalmente molto arretrata non disponeva dei quadri necessari. Gli intellettuali e l'amministrazione proveni-

vano dalle file della popolazione italiana, che in parte si trasferì ed in parte venne estromessa come «elemento inaffidabile».

2. Era il distretto più povero del circondario; aveva però il maggior numero di impianti industriali, di cui ci si doveva occupare in quanto in proprietari erano per la maggior parte in Italia o a Trieste.
3. La linea di demarcazione spezzò drasticamente lo scambio di merci tra Trieste ed il retroterra, che qui era più intenso ed aveva una tradizione plurise-

colare. Il cambio della moneta ebbe un riflesso ancora più negativo.

4. Il distretto di Capodistria era una zona nazionalmente mista ed era quindi necessario svolgere una continua azione politica e di propaganda per convincere la parte italiana della popolazione ad abbracciare la causa dell'annessione alla Jugoslavia e combattere la propaganda antijugoslava della Zona A.

POVERJENIŠTVO POKRAJINSKEGA NARODNOOSVOBODILNEGA ODBORA ZA SLOVENSKO PRIMORJE IN TRST 1945—1947

METKA GOMBAČ

Upravna razdelitev cone B Slovenskega primorja na okraje je izvirala še iz obdobja narodnoosvobodilnega boja. V nekaterih okrajih se je obseg ohranil skoraj v celoti tudi po osvoboditvi, v drugih npr. koprski okraj in okraj Idrija-Cerkno pa le v osnovah. Osnove teritorialne organizacije so se postavile takrat, ko so se tudi na Primorskem pripravljali na volitve v narodnoosvobodilne odbore, v glavnem poleti 1944. Tedaj so se formirala štiri okrožja, ki so obstajala do osvoboditve. Takoj po osvoboditvi je prevzel upravo Slovenskega primorja Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (odslej PNOO) za Slovensko primorje in Trst, ki je izdal 12. maja 1945 odlok o novi upravno-teritorialni razdelitvi Slovenskega primorja. Ves teritorij se je razdelil na tržaško okrožje, ki je imelo 9 okrajev, goriško okrožje s 15 okraji in mesto Trst, ki se je upravno delilo v 5 rajonskih in 1 okrajni narodnoosvobodilni odbor. Razvoj dogodkov pa je narekoval nove ukrepe. Po podpisu beograjskega sporazuma 12. junija 1945, se je Slovensko primorje razdelilo v cono A in cono B. PNOO je izdal nov odlok o upravno-teritorialni razdelitvi, po katerem se je tržaško okrožje zmanjšalo na 4 okraje, goriško okrožje na 9 okrajev, kot tretja upravna enota je ostalo mesto Trst. Sestavljali so cono A pod Zavezniško vojaško upravo, na področju cone B pa se je že konec junija ustanovilo v Postojni Poverjeništvo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (odslej PPNOO) za Slovensko primorje in Trst, ki se je v začetku julija 1945 preselilo v Ajdovščino. Ustrezni odlok o ustanovitvi PPNOO je izdal PNOO dne 25. julija 1945.¹ Za svoje delo je PPNOO odgovarjal

PNOO za Slovensko primorje in Trst in skupščini ljudskih odposlancev.

PPNOO je v con B Slovenskega primorja vodil upravo vzhodnoprimskega okrožja, ki je imelo takoj ob ustanovitvi 11 okrajev: Tolmin, Cerkno, Grgar, Idrija, Črniče, Ajdovščina, Postojna, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Koper, Piran. Do jeseni 1945 so bile izvedene določene teritorialne spremembe in tudi število okrajev se je zmanjšalo. Okraj Črniče, ki je bil po določitvi demarkacijske črte okrnjen in prešibak za samostojno delo, se je združil z okrajem Ajdovščina v okraj Vipava s sedežem v Ajdovščini. Odlok o tej spremembi je bil izdan 22. julija 1945.² Na skupščini 1. avgusta 1945, je bil izvoljen okrajni narodnoosvobodilni odbor Vipava. Takoj zatem, 3. avgusta 1945, je bila izvedena še združitev okrajev Koper in Piran. Vzrok za to združitev je bil predvsem ta, da sta bila to okraja, ki sta imela isto politično problematiko, močan delež tako italijanskega kot slovenskega prebivalstva, kar je zahtevalo enotno vodstvo in delo. Tako so rešili tudi vprašanje kadrov, kar je predstavljalo v teh krajih nemajhen problem. Ustanovljen je bil okraj Koper s sedežem v Kopru. V letu 1945 so združili še okraja Idrija in Cerkno v okraj Idrija-Cerkno, in sicer 29. decembra 1945. Tako je štelo vzhodnoprimsko okrožje konec leta 1945 8 okrajnih narodnoosvobodilnih odborov in 207 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (odslej KNOO). Na vsak KNOO — tu so bili všteti tudi mestni narodnoosvobodilni odbori — je prišlo povprečno 794 ljudi. V con B je bilo leta 1945 okoli 164000 prebivalcev.³ Posamezni okraji so imeli v tem času nas-